

Joanna Szczęk
Uniwersytet Wrocławski
joanna.szczek@uwr.edu.pl

**TYTUŁ WIĘCZY DZIEŁO, CZYLI MIĘDZY
WIERNOŚCIĄ A POPRAWNOŚCIĄ
W PRZEKŁADZIE TYTUŁÓW LITERACKICH
(NA PRZYKŁADZIE TŁUMACZEŃ
TYTUŁÓW PODAŃ ZE ZBIORU *SAGEN DER
GRAFSCHAFT GLATZ* RICHARDA KÜHNAUA
Z JĘZYKA NIEMIECKIEGO NA JĘZYK POLSKI)**

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RP.2016.007>

Zarys treści: Podanie jako gatunek literacki może stanowić olbrzymie wyzwanie dla tłumacza, ponieważ jako takie wpisuje się ono mocno w kontekst kulturowy obszaru, którego dotyczy. Z tego powodu konieczne jest zachowanie w przekładzie nie tylko specyficznego stylu, charakterystycznego dla tego typu literatury, ale również umiejscowienie podania w tym kontekście. Elementem wprowadzającym w treść podania i w jego klimat jest tytuł, którego przekład często sprawia tłumaczowi trudność. Przedmiotem niniejszej pracy są niemiecko-polskie tłumaczenia tytułów podań ze zbioru *Sagen der Grafenschaft Glatz* R. Kühnaua. Tłumaczenia zostały wykonane przez studentów Instytutu Filologii Germańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 2010–2011. Celem jest analiza tłumaczeń, diagnoza błędów i trudności tłumaczeniowych oraz próba odpowiedzi na pytanie o przyczyny ich powstawania.

Słowa kluczowe: podania, tytuły literackie, tłumaczenie

1. Uwagi wstępne

Nieodłącznym elementem dzieł literackich jest tytuł, który stanowi często punkt wyjścia do zapowiadanego tekstu i ukoronowanie pracy twórczej.

Podkreśla to Jarniewicz, pisząc: „Tytuł zajmuje szczególne, choć niejednoznaczne miejsce w tekście literackim. Mimo że traktuje się go jako integralną część utworu, cieszy się on także, paradoksalnie, wyjątkową autonomią” (2000: 477). W przypadku tłumaczeń tytułów z języka obcego tłumacze stosują różne strategie w celu najlepszego oddania intencji autora dzieła. Liczne przykłady świadczą jednak o tym, że zadanie to nie jest proste, jak bowiem podaje Rudolf (2000: 485):

Redagowanie tytułu – książki bądź opowiadania – to dla większości tłumaczy proces, który nierzadko towarzyszy im przez cały czas pracy nad danym dziełem. Wynika to z wielu względów, a najczęściej z tego, że treść dzieła i jego rozliczne sensory, odczytywane na nowo w miarę coraz wnikliwszego zagłębiania się w materię tekstu, wpływają na rozumienie tytułu, choć zarazem i on sam niejednokrotnie rzuca światło na sens utworu.

Podstawę niniejszej analizy stanowią niemiecko-polskie tłumaczenia tytułów podań i legend kłodzkich zawartych w zbiorze autorstwa Richarda Kühnaua *Sagen der Grafschaft Glatz* (1978). Publikacja ta to najobszerniejsze wydanie podań ze wskazanego regionu. Są one zgrupowane wokół następujących obszarów geograficznych, obiektów i postaci: *Sagen aus der Stadt Glatz*, *Sagen um die Pfarrkirche*, *Sagen aus der Umgebung von Glatz*, *Sagen aus dem Altkreis Neurode*, *Sagen um das Eulengebirge*, *Heuscheuersagen*, *Sagen aus Kudowa und Umgebung*, *Sagen rund um den Hummel*, *Sagen aus Habelschwerdt und Umgebung*, *Sagen vom Vogelhannes*, *Sagen aus dem Erlitztal*, *Sagen aus dem Bielethal*, *Sagen rund um den Schneeberg*, *Allgemeine Grafschafter Sagen*.

Tłumaczenia podań i ich tytułów zostały wykonane przez studentów Instytutu Filologii Germańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego w latach 2010–2011. Analizie poddanych zostało 346 tłumaczeń tytułów o różnej długości i formie. Jej celem jest wskazanie błędów w wykonanych tłumaczeniach oraz diagnoza przyczyn ich powstawania.

2. Podanie jako gatunek literacki

Podanie to „opowieść ludowa utrwalona i przekazywana w tradycji, głównie ustnej, związana tematycznie z jakimiś historycznymi lub legendarnymi zdarzeniami, postaciami i miejscami” (Głowiński i in. 1988: 360). Gatunkiem pokrewnym jest legenda, definiowana jako „opowieść o treści fantastycznej nasyconej pierwiastkami cudowności i niezwykłości, szczególnie z życia

świętych” (Głowiński i in. 1988: 248). Podobieństwo do podania wykazują również baśnie i bajki, które jednak zasadniczo różnią się od klasycznych podań przede wszystkim tym, że „stanowią tylko wiedzę historyczną ludu, a nie udowodnioną prawdę historyczną” (Kwaśniewski 2006: 404). W literaturze przedmiotu można odnaleźć wiele definicji tego gatunku literackiego, w których konieczność występowania elementów zgodnych z rzeczywistością jest wymieniana jako cecha nadrzędna. Jak podaje Kwaśniewski, podanie to „opowiadanie fikcyjne, ale **zawierające jakiś okrucz rzeczywisty**, nazwisko osobistości lub nazwę miejscową, które lub która ma dowodzić, iż dane zdarzenie dokonało się w danym czasie lub miejscu” (Kwaśniewski 2006: 404, cyt. za: Krzyżanowski 1965: 319–320, wyróżnienie – J.S.). Cechą odróżniającą podanie od innych gatunków pokrewnych jest to, że

tylko podania zawierają informację o tradycjach związków jakichś, zwykle określonych etnicznie i historycznie postaci, osób, języków czy specyficznych wierzeń, obrzędów i wytworów z danymi obszarami, miejscami i miejscowościami, są bardziej od niektórych innych wytworów literatury ludowej epickie, odwołujące się [...] do tradycji, której źródłem jest naród. (Kwaśniewski 2006: 404)

Ze względu na swój charakter i treści historycznie związane z opisywanym miejscem tłumaczenie podań może generować różne trudności, które wynikają z zakotwiczenia ich w kontekście kulturowym oraz zanurzenia w historii przedstawianych miejscowości. Wskazuje na to sam Kühnau, pisząc:

Eine andere große Zahl von Sagen gehört der Ortsgeschichte an. Sie beschäftigen sich mit Dingen, die ihrer Natur nach wohl geschehen sein könnten, aber die historische Forschung weist sie entweder als Märchen ab, oder kann nicht ins Reine kommen, ob sie Wahrheiten enthalten oder nicht. (Kühnau 1978: 5)

Jednocześnie zwraca uwagę na fakt, że podania w swej istocie nie zawsze odpowiadają prawdzie historycznej.

Kolejne aspekty to prosta i skromna forma podań w języku oryginału, jak podkreśla Kühnau: „Die Volkssage liebt die schlichte Tatsache und hält sich nicht mit ihrer seelischen Begründung auf, sie ist immer einfach und verschmäht langausgesponnene Gedankengänge” (1978: 6). Charakterystyczny jest również język opisu, który w miarę możliwości powinien być zachowany: „Bei der Darstellung der Sagen ist der Grundsatz befolgt worden, die Sprache der Quelle möglichst zu wahren” (Kühnau 1978: 7), co ze względu chociażby na różnice systemowe nie zawsze jest możliwe.

3. Kilka słów o naturze tytułu, jego właściwościach i funkcjach

„Titel ist der Schlüssel zur Textkonstitution”

(Hellwig 1984: 1)

Ze względu na swoje właściwości oraz funkcję nominatywną tytuły są zaliczane do ideonimów, czyli „nazw wytworów kultury” (Wojtak 2010: 18), które wykazują określone właściwości, mianowicie: „Tytuł ma wskazywać na istotę informacji” (Wolny-Zmorzyński, Kaliszewski, Furman 2006: 187) – ta teza sformułowana w odniesieniu do gatunków prasowych znajduje swoje odzwierciedlenie również w kontekście tytułów literackich, ponieważ wskazuje na zasadniczą rolę tytułu, która polega przede wszystkim na zapowiadaniu treści. To również „łatwe zidentyfikowanie danego dzieła, odróżnienie go od innych indywiduów pewnego zbioru” (Wallis 1983: 226). W tym kontekście pojawiają się często pojęcia „wizytówka” lub „etykieta”, które rzutuje na odbiór danego tekstu w całości, na co zwraca uwagę Rudolf (2000: 489), pisząc:

tytuł stanowi wizytówkę utworu, jest tym, z czym czytelnik styka się w pierwszej kolejności i co później, nawet podświadomie, odnosi do treści utworu oraz – co istotniejsze – do swoich własnych przeżyć związanych z lekturą.

Podobny punkt widzenia reprezentuje Hendrykowski (1979: 32), pisząc o „podwójnym życiu” tytułu: jako etykiety oznaczającej na zewnątrz oraz wewnątrz – jako części utworu – uwerturze do niego. Podobny aspekt znaleźć można u Markiewicza (1992: 14), który pisze, że tytuł „posiada naturę paradoksalną: jest istotnie integralną częścią tekstu, a zarazem wypowiedzią o nim, metatekstem”.

Lipiński (2000: 167) porównuje tytuł do sloganu reklamowego: „[tytuł – J.S.] przyciąga uwagę czytelnika (widza), sugeruje to, co «jest w środku» – w filmie, powieści, artykule, jest jakby podsumowaniem, równoważnikiem tekstu, który sygnalizuje”.

Również Zubchenko (2013: 303) podkreśla rolę tytułu w procesie recepcji dzieła literackiego, tytuł ma bowiem stanowić „zagadkę dla czytelnika”, której rozwiązanie jest możliwe dopiero po skończeniu lektury:

Eine wichtige Rolle in der Rezeption eines literarischen Werkes spielt der Titel, der nicht nur ein unabdingbares Element der Architektonik eines Textes, sondern auch ein eigenartiges Rätsel ist, das der Leser erst nach dem Durchlesen dieses Werkes lösen kann.

Przy zastosowaniu powyższego rozumowania i takim definiowaniu funkcji tytułu staje się on kluczem do interpretacji całego dzieła literackiego.

Najpełniej istotę tytułu oddaje Behar (1981: 261), który posługuje się następującą metaforą:

Tytuł to zewnętrzna fizjonomia książki: jej afisz, wyznaczenie wiary, język; tytuł przyciąga amatora, zatrzymuje na sobie jego wzrok i z góry go czaruje; tytuł to czarownik, ale nader też często bezwstydnym oszust. Tytuł to niejako stan cywilny dzieła, prawie samo dzieło, to dość często powodzenie twórczości literackiej, a czasami umieszczenie jej na indeksie.

Wskazana w powyższych cytatach główna funkcja tytułu rzutuje również na jego określone właściwości w zakresie zarówno budowy, jak i sposobu przekazywania treści. W skondensowany sposób formułuje to Pisarek (2002: 163): „Tytuł jest oknem wystawowym wypowiedzi wydrukowanej; informuje o towarze i zachęca do jego nabycia.”

W odniesieniu do gatunków dziennikarskich w literaturze przedmiotu wskazuje się na następujące właściwości tytułu (Wolny-Zmorzyński, Kaliszewski, Furman 2006: 187): zwięzłość, specyficzna forma: najczęściej zdanie w czasie teraźniejszym lub równoważnik, brak elementów sugerujących ocenę lub promujących niepewne fakty. Z właściwości tych wynikają również funkcje tytułów, które w odniesieniu do gatunków prasowych wymienia Wojtak (2010: 18):

- funkcja nominatywna,
- funkcja streszczająca, czyli prezentacja tekstu lub jego treści,
- funkcja pragmatyczna, czyli funkcja oddziaływania na czytelnika,

w tym „zatrzymanie uwagi odbiorcy, zachęta do lektury [...], przekonanie do wyrażanych w tytule i/lub w tekście sądów i opinii, rozbawienie, zaintrygowanie, zaproszenie do rozwiązania komunikacyjnej zagadki czy wręcz wywołanie zachwyty nad pięknem i niezwykłością wysłowienia” (Wojtak 2010: 19).

Jarniewicz (2000: 477) uznaje za najważniejszą funkcję tytułu wymienioną powyżej identyfikację; pozostałe funkcje to: funkcja zapowiadania tematu dzieła, przygotowywania czytelnika do spotkania z tekstem, wywoływania u czytelnika określonego nastroju, wzbudzania oczekiwań. Ponadto w kontekście działań marketingowych i względów komercyjnych wymienić można również przyciąganie uwagi, szokowanie, intrygowanie, zmuszanie do nabycia książki (Jarniewicz 2000: 478).

W niemieckojęzycznej literaturze przedmiotu odnaleźć można następującą typologię funkcji¹ tytułów (Hellwig 1984: 2):

1) Der Titel informiert über den pragmatischen Stellenwert des Ko-Textes. 2) Der Titel informiert über den Inhalt des Ko-Textes. 3) Der Titel kann eine Interpretationshilfe zum Ko-Text darstellen. 4) Der Titel grenzt den Ko-Text äußerlich von anderen ab. 5) Abschnitts- und Kapiteltitle markieren Gliederungseinheiten eines längeren Textes. 6) Durch Setzen als Überschrift wird der Titel dem Ko-Text zugeordnet.

W odniesieniu do tytułów dzieł literackich Markiewicz (1992: 14) wymienia trzy podstawowe funkcje: identyfikacyjną, substytucyjną i deskrypcyjną.

4. Rodzaje tytułów w podaniach *Sagen der Grafschaft Glatz R. Kühnau* (1978)

Analizowane tytuły podań kłodzkich wykazują w języku oryginału różnorodną strukturę oraz pełnią rozmaite funkcje, których zachowanie w przekładzie może stanowić trudność. Nie ulega bowiem wątpliwości, że tytuł podania jest nierozzerwalnie związany z jego treścią i w większości przypadków z niej wynika.

Kolejny aspekt to typ tytułu i związany z tym sposób zapowiadania treści utworu. Markiewicz (1992: 14–15) wymienia tu: 1) tytuły tematyczne, które odnoszą się do całości świata przedstawionego w utworze, 2) tytuły formalne, które informują o gatunku literackim, 3) tytuły „adresowe”, skierowane do adresata realnego, istoty duchowej, pojęcia czy przedmiotu, 4) tytuły apelatywne, zwracające się do odbiorcy z pewnym pytaniem.

W nawiązaniu do klasycznego podziału podań na mityczne i historyczne (por. Kühnau 1978: 5) można wyróżnić różne typy tytułów² podań, które zapowiadają zawarte w nich treści:

¹ Por. również typologię funkcji tytułów u Nord (2011: 53), która wyróżnia: *die distinktive, die metatextuelle und die phatische Funktion*.

² Por. typologię tytułów zaproponowaną przez Hellwiga (1984: 8), który wyróżnia: 1) *Schlagzeilen*, 2) *Titel als Beschreibung des Ko-Textes*, 3) *Titel als indirekte Charakterisierung des Ko-Textes*.

- tytuły, które wyjaśniają: genezę nazw miejscowości, np. *Woher der Name der Stadt Glatz kommt, Wie der Name Ottenstein entstand*; genezę powstania miejscowości, np. *Der Ursprung von Glatz, Die Gründung von Glatz durch den Römer Luca, Entstehung und älteste Geschichte der Stadt Wünschelburg*; genezę powstania obiektów, np. *Die Erbauung der Pfarrkirche zu Glatz, Der Grund zur Erbauung der Johanneskapelle*, ich wygląd, kształt i symbolikę obiektów w przestrzeni omawianych miejscowości, np. *Warum der Löwe im Glatzer Stadtwappen zwei Schwänze hat*; historię i motywację powstania przysłów, powiedzeń związanych z określonymi miejscowościami, wydarzeniami, postaciami, np. *Der Ursprung des Sprichworts vom Teiche zu Glatz, Ursprung des Sprichwortes: Er wird in die Erlen gehen*;
- tytuły, które opisują wybrane obiekty w przestrzeni określonych miejscowości³, np. *Das älteste Haus zu Glatz, Die steinerne Brücke über die Neiße zu Glatz*, w tym również obiekty sakralne, np. *Der heilkräftige Marienbrunnen am Götzhofe zu Glatz, Die Bildsäule des hl. Johannes von Nepomuk*, ulice, np. *Die Böhmisches Straße, Die Judengasse*; wydarzenia historyczne, bitwy, choroby i inne wydarzenia ważne dla historii miejscowości, np. *Ungarnschlacht und Erhebung des Marktfleckens Glatz zur Stadt, Die Pest zu Halbendorf*; wydarzenia, w których brały udział istoty dziwne, fantastyczne, np. *Eine Hexe erscheint als Hase im Jahre 1648, Der Wassermann im Wiesenteiche bei Birkhagen, Der Drache in Birkhagen*, oraz ich cechy, sposoby zachowań, np. *Der Teufel lässt sich nicht narren, Der Spuk auf dem Ringe zu Glatz, Nächtlicher Viehzauber einer Hexe*, postaci legendarne, np. *Die Siebenschläfer im Roten Berge, Vogelhannes wird in den Nesselgrunder Forst gebannt*, stosunki panujące między mieszkańcami, w tym również sąsiednich miejscowości, np. *Gegenseitige Spottreden der Reichensteiner und Glatzer*; osoby znaczące dla historii danej miejscowości i ich czyny, zachowania, cechy charakteru, np. *Peter Klimpts Naivität, Die Giftmischerin Gräfin Orsini, Der Schmied von Eckersdorf, Der böse Graf von Albendorf*, cudowne właściwości obiektów w przestrzeni miejscowości, w tym obiektów i przedmiotów sakralnych, np. *Weitere Wunder des Gnadenbildes, Wunderbares Gesicht des E.W. Vaters Ernesti, Des Gnadenbildes Schutz*, wybrane zwierzęta, często mające znaczenie symboliczne, np. *Die schwarze Henne*.

³ W literaturze przedmiotu określane mianem „beschreibende Titel”, por. Hellwig (1984: 9), które spełniają przede wszystkim funkcje informacyjne.

Biorąc pod uwagę liczbę elementów tworzących tytuł, można stwierdzić, że w przypadku podań kłódkich przeważają tytuły wieloelementowe. Tytuły w postaci pojedynczych słów są rzadkie, są to zazwyczaj antropimim lub toponim, np. *Die Keilburg*, *Die Heuscheuer*.

W strukturze tytułów podań kłódkich można wyróżnić następujące rodzaje konstrukcji:

- zdania podrzędne z zachowaniem składni zdania podrzędnego, o konstrukcji pytań zależnych, np. *Woher der Name der Stadt Glatz kommt*, *Warum der Löwe im Glatzer Stadtwappen zwei Schwänze hat*, *Woher die Wagenschmierbutte am Rathause in Glatz stammt*, *Wie die von Hussiten geraubte Glatzer Muttergotesstatue wiedergefunden wurde*, *Wie die Hofe-Verone zu Volpersdorf zwei Knechte verfolgte*;
- konstrukcje nominalne, w tym nominalizacje z rozbudowanymi elementami przydawkowymi w lewym i prawym polu, np. *Die Gründung von Glatz durch den Römer Luca*, *Bewahrung vor der Pest anno 1680*, rozbudowane frazy nominalne z przydawkami w prawym i lewym polu, np. *Der Ursprung von Glatz*, *Das älteste Haus zu Glatz*, *Der Ursprung des Sprichworts vom Teiche zu Glatz*, *Der heilkräftige Marienbrunnen am Götzhofe zu Glatz*, nominalizacje i frazy nominalne połączone współrzędnie, np. *Ungarnschlacht und Erhebung des Marktfleckens Glatz zur Stadt*;
- zdania główne: *Der Teufel lässt sich nicht narren*, *Eine Hexe erscheint als Hase im Jahre 1648*, w tym również konstrukcje bierne, np. *Vogelhannes wird in den Nesselgrunder Forst gebannt*;
- konstrukcje dopełnieniowe, np. *Vom Thumstift zu Glatz*, *Vom Aufhocken*, *Von der Erbauung der ersten Kirche*;
- zdania przydawkowe, np. *Bilder, die nicht entfernt werden dürfen*;
- pojedyncze rzeczowniki z rodzajnikiem, najczęściej złożenia, np. *Die Ziskatrommel*;
- konstrukcje imperatywne, np. *Gott helf!*

Zarówno wskazane struktury niemieckich tytułów podań, jak i przekazywane w nich treści mogą stanowić problem dla tłumacza. Wynika to przede wszystkim z różnic systemowych jak również zawartych w analizowanych tytułach sposobów konceptualizacji opisywanych zjawisk.

5. Tytuł literacki w przekładzie – przegląd strategii

„Bądź wierny, tłumacząc tytuły!” – to strategia tłumaczenia tytułów sformułowana przez Kalisza (2009: 537), która chyba najlepiej podsumowuje roz-

ważania na temat możliwych sposobów przekładania tytułów. Autor uzupełnia tę konkluzję w następujący sposób: „Podczas tłumaczenia tytułów dzieł musimy być świadomi tego, że tytuł jest integralną częścią dzieła i nie może być źródłem całkowitej dowolności interpretacyjnej tłumacza” (2009: 536). Wskazuje na to również Polat (2013: 289):

Literarische Titel dienen nicht nur zur Identifizierung und Anpreisung eines Werkes, sondern sie geben oftmals auch direkte Hinweise zur Aufschlüsselung des Geschehens, des Themas oder des Werksinnes, ehe noch eine Aufklärung des Lesers durch den Text stattgefunden hat.

W literaturze przedmiotu można odnaleźć zasadniczo dwie główne strategie przekładu tytułów, które wymienia również Kalisz (2009: 531): „Według pierwszej tytuł ma przykuć uwagę potencjalnego odbiorcy dzieła, według drugiej tytuł dzieła powinien być przetłumaczony jak najwierniej”. Pierwsza z wymienionych strategii pozostawia pewną swobodę tłumaczowi, który może w znacznym stopniu odejść od tytułu pierwotnego – „dokonać jego swobodnej adaptacji” (Jarniewicz 2000: 479). Rudolf (2000: 486) wskazuje w tym kontekście na to, że „niejednokrotnie przekład tytułu jest bardzo osobistą interpretacją tytułu oryginalnego, z którym – pozornie – niewiele go łączy”. Kalisz (2009: 531) określa tego typu zabiegi mianem „radosnej twórczości”, którą ocenia w następujący sposób: „nadużycie tłumacza powodujące brak ekwiwalencji pomiędzy tytułem oryginału a tytułem w języku docelowym powinno być ocenione negatywnie”.

Dруга strategia, która postuluje daleko idącą wierność w przekładzie, zakłada „maksymalne zbliżenie się do oryginału, czyli do wzoru, na tym bowiem zasadza się idea wszelkiego tłumaczenia” (Pieńkos 2003: 292).

Jako trzecią strategię można wymienić pozostawienie tytułu w brzmieniu oryginalnym, co – jak podaje Jarniewicz (2000: 478) – „staje się ostatnio coraz powszechniejsze z uwagi na tempo i skalę współczesnej wymiany międzykulturowej”.

Lipiński (2000: 168) zwraca jednak uwagę na to, że przy tłumaczeniu tytułów często najważniejszy bywa aspekt komercyjny: „W przypadku tłumaczenia tytułów nadrzędną funkcją jest przyciąganie uwagi odbiorcy”. Podkreśla to również Nord (1993: 237):

Daher ist auch für den Übersetzer wichtig, die titelspezifischen Werbemechanismen der Zielkultur zu kennen und sich darauf einzustellen. Es gehört zur Loyalität gegenüber dem Autor, dem übersetzten Text ein Publikum in der Zielkultur zu verschaffen.

U Nord (2011b: 56) odnajdujemy sformułowane w następujący sposób zalecenia dotyczące tłumaczenia tytułów:

Um sicherzugehen, dass der übersetzte Titel in der Zielkultur die drei Grundfunktionen erfüllt, sollte beim Übersetzen das Prinzip der Funktionsgerechtigkeit gelten. Das heißt, der übersetzte Titel muss in Bezug auf Form, Syntax und Funktionsmarkierungen den zielkulturellen Normen und Konventionen entsprechen. Die Zusatzfunktionen werden nicht nur durch Normen und Konventionen sondern auch durch die spezifischen Intentionen des Titelsenders bestimmt. Daher sollte beim Übersetzen darauf geachtet werden, dass die funktionalen Strategien mit dem Prinzip der Loyalität gegenüber dem Sender und seinen Intentionen und den Zielpfängern mit ihren Erwartungen in Einklang stehen.

Kalisz (2009: 533–537) przedstawia na podstawie analizy tłumaczeń anglosaskich tytułów filmów na język polski typologię procesów semantycznych, które znalazły zastosowanie w przekładzie. Są to następujące strategie stosowane przez tłumaczy tytułów: od ogólniejszego do bardziej szczegółowego znaczenia, uogólnienia znaczeń w tłumaczeniach tytułów, częściowe nakładanie się znaczeń, amelioracja znaczeń w tłumaczeniu tytułów, degeneracja znaczenia w tłumaczeniu tytułów, całkowita lub częściowa niezgodność znaczenia pomiędzy tytułem oryginału i tłumaczeniem na język docelowy, przypadki sprzeczności między znaczeniem tytułu oryginalnego a tytułu w języku docelowym, próby artystycznych kreacji w tłumaczeniu tytułów.

O'Charoen (2013: 375) podaje następujące metody tłumaczenia niemieckich tytułów literackich na język tajlandzki: *wörtliche Übersetzung*, *Transformation* bzw. *Umbenennung*, *Adaptation*, *Transkription*, *Auslassung* und *Transkription aus der englischen Übersetzung*.

Bouchehri (2012: 119–144) proponuje następujące strategie:

- *Titelidentitäten*, czyli dosłowne przejście tytułu z języka wyjściowego do języka docelowego i zaniechanie tłumaczenia⁴; stosowane zazwyczaj w przypadku występowania w tytule nazw własnych;
- *Titelanalogien*, polegające na dosłownym tłumaczeniu oryginału;
- *Titelvariationen*, polegające na wprowadzeniu różnych zmian w przekładzie w porównaniu do tytułu oryginalnego; zmiany te mogą być następującego rodzaju: *Abwandlung*, czyli zmiana tytułu w minimalnym zakresie przez dodanie pewnych elementów, zmiany w interpunkcji

⁴ W literaturze przedmiotu określa się taki zabieg terminem *Nulltranslation* (por. Bouchehri 2012: 120).

- itp., *Reduktion*, czyli skrócenie tytułu oryginalnego w przekładzie, *Erweiterung*, czyli rozwinięcie tytułu oryginalnego w przekładzie;
- *Titelinnovationen*, polegające na częściowym lub całkowitym odejściu od tytułu oryginału;
- *Hybridformen*, których istota polega na połączeniu dwóch różnych strategii spośród wymienionych powyżej.

Podobną typologię strategii proponuje Jarosz (2013: 161–169) w odniesieniu do tłumaczeń tytułów filmów skandynawskich na język polski. Są to: *Reproduktion (Entlehnung)*, *wörtliche Übersetzung*, *Veränderungen der propositionalen und stilistischen Bedeutung*, w tym: *Expansion*, *Auslassung (Reduktion)*; *übrige Operationen*, w tym: *Generalisierung*, *Konkretisierung*, *Metaphorisierung*, *Gebrauch eines anerkannten Äquivalents*; *freie Neuformulierung*, w tym: *Zielformen mit lexikalisch-thematischen Gemeinsamkeiten* oraz *Zielformen ohne lexikalisch-thematische Gemeinsamkeiten*.

6. Przekład tytułów podań – analiza materiału

Ze względu na funkcje oraz cechy właściwe podaniom w przekładzie ich tytułów konieczne jest oddanie charakterystycznego dla nich stylu. Możliwe jest to przy zachowaniu daleko idącej wierności w przekładzie, zgodnie z wymienioną powyżej strategią. Taki też sposób tłumaczenia tytułów był zalecany studentom, którzy podjęli się tłumaczenia wspomnianych podań. Szczególna uwaga została zwrócona na zakotwiczenie tłumaczonych tekstów w kontekście kulturowym i zachowanie tego w przekładzie. Jak bowiem podkreśla Pieńkos (2003: 13), „Tłumacze są przewodnikami i pośrednikami w poznawaniu kultur i języka różnych krajów”. Potwierdzenie tak rozumianej roli tłumaczy odnaleźć można również w definicji przekładu, rozumianego w następujący sposób:

Eine Translation ist [...] ein transkultureller Transfer, die möglichste Lösung eines Phänomens aus seinen alten kulturellen Verknüpfungen und seine Einpflanzung in zielkulturelle Verknüpfungen. Demnächst soll eine Translation **keine falschen Vorstellungen** über die Kultur aus dem Ausgangstext vermitteln. (Vermeer 1986: 34, wyróżnienie – J.S.)

Na konieczność uwzględnienia takiej perspektywy zwraca uwagę również Kühnau: „die Sage gehört in die Kulturgeschichte. Sie gehört zunächst in die Geschichte der religiösen Kultur” (Kühnau 1973: 5).

W przeanalizowanych tłumaczeniach tytułów podań kłodzkich można wskazać na następujące typy i obszary błędów w przekładzie:

1. Redukcje, polegające na nieuwzględnieniu w przekładzie pełnej wersji tytułu w języku wyjściowym, przede wszystkim pominięcie toponimów, np.
 - (1) *Auffindung des Quells des Marienbades zu Landeck* → *Odkrycie źródła Marii
 - (2) *Der Otternkönig an der Heuscheuer* → *Król żmij
 - (3) *Wie das verhexte Butterfaß zu Lewin entzaubert wird* → *Jak odczarowano maselniczkę

Pominięcie toponimów może wynikać z braku należytej uwagi ze strony tłumacza lub z jego niewystarczającej kompetencji. Wskazane przykładowe redukcje toponimów w przekładzie dotyczą jednak nazw powszechnie znanych, których polskie odpowiedniki nie są trudne do odnalezienia. Przyczyną tego typu zabiegów można dopatrywać się raczej w niewystarczającej kompetencji tłumacza oraz niedoskonałości warsztatowej – braku wiedzy na temat źródeł, w których można odnaleźć stosowne ekwiwalenty wymienionych toponimów. Nieuwzględnienie toponimów w przekładzie powoduje brak umiejscowienia danego podania w kontekście geograficznym i kulturowym. Wystarczy chociażby wspomnieć, że Marienbad to dawna nazwa obecnego zakładu przyrodoleczniczego „Wojciech” w Łądku Zdroju, a zatem jest to nazwa obiektu o charakterze uzdrowiskowym, pełniąca swego czasu funkcję toponimu. Stąd też tłumaczenie w przedstawionej postaci nie jest właściwe. W przypadku pozostałych dwóch tytułów rezygnacja z elementów toponimicznych w przekładzie powoduje również zanik kontekstu oraz pozbawienie podania zakotwiczenia w historii danego regionu geograficznego.

2. Niewłaściwy dobór ekwiwalentów; w tym przypadku błędy tłumacza polegają na doborze ekwiwalentu, a raczej jednego ze znaczeń wybranego odpowiednika, który jest nieodpowiedni zarówno w kontekście tytułu, jak i treści podania. Są to najczęściej występujące błędy w analizowanych tłumaczeniach tytułów; ilustrują je następujące przykłady:
 - (4) *Zerstörung des Bades zu Landeck durch die Mongolen* → *Najazd Mongołów na Łądek Zdrój
 - (5) *Wie der Name der gräflichen Familie Althahn entstand* → *Jak powstała nazwa harbiowskiej rodziny Althahn
 - (6) *Ehemalige größere Ausdehnung von Habelschwerdt* → *Dawna ekspansja Bystrzycy Kłodzkiej
 - (7) *Vogelhannes neckt Weiber* → *Vogelhannes zwodzi kobiety

W przypadku (4) mamy do czynienia z niewłaściwym przyporządkowaniem znaczenia w języku docelowym. Rzeczownik *Zerstörung* ma następujące ekwiwalenty (PWN 2010: 1155): *dewastacja, niszczenie, szkoda*. Dodatkowe wskazówki dotyczące interpretacji znaczenia wskazanego rzeczownika są zawarte w treści podania: „...daß der Heilbrunnen zu Landeck... **zerstört worden sei**” – użyty w przekładzie polski odpowiednik *najazd* nie oddaje tego znaczenia.

Kolejny przykład (5) to niewłaściwa interpretacja znaczenia rzeczownika *Name* w języku wyjściowym i związane z tym niepoprawne przyporządkowanie ekwiwalentu w języku docelowym, które może wynikać z nieuwagi i braku staranności tłumacza. Przykład kolejny – (6) to niedopasowanie ekwiwalentu rzeczownika *Ausdehnung* w języku polskim do stylu i języka podań. W przykładzie ostatnim – (7) również został dobrany niewłaściwy polski ekwiwalent czasownika *necken*, któremu w języku polskim odpowiadają: *drażnić, zaczepiać, denerwować, prowokować* (PWN 2010: 674). I również w tym przypadku można wskazać jako przyczynę błędu brak należytej staranności.

3. Zamiana polegająca na podaniu całkowicie innego tytułu, np.

(8) *Der Wassermann im Wiesenteiche bei Birkhagen* → **Nigdy nie lekceważ wodnika*

Zaproponowany przekład wydaje się interpretacją treści podania, nawet dość udaną i oryginalną, która wpisuje się w klimat tego gatunku literackiego. Całkowite odejście od oryginału powoduje jednak oderwanie tytułu od kontekstu geograficznego, który w omawianym przypadku jest istotny.

4. Brak decyzji w sprawie doboru odpowiedniego ekwiwalentu – pozostawienie w przekładzie szeregu synonimicznego, co świadczy o braku kompetencji i doświadczenia tłumacza w zakresie podejmowania decyzji dotyczącej wyboru ekwiwalentów, np.

(9) *Der Spuk auf dem Jauersberge* → **Zjawa/widmo/strach/upiór z Jawornik Wielkich*

(10) *Der Spuk im Wagnerstein* → **Zjawa/widmo/strach/upiór w kamieniu Wagnera*

5. Pozostawienie w przekładzie tytułu elementów w języku wyjściowym; elementy, które nie zostały przetłumaczone, to przede wszystkim toponimy, np.

(11) *Das Gnadenbild und die Wallfahrtsstätte Maria Schnee* → **Cudowny obraz i sanktuarium Marii Schnee na Górze Iglicznej koło Wilkanowa*

(12) *Die Onophriuskapelle bei Seitenberg a. d. Biele* → **Kaplica św. Onufrego w Stroniach Śląskich a. d. Biele*

(13) *Das älteste Haus zu Glatz* → *Najstarszy dom w *Glatz* oraz antroponimy – imiona bohaterów ludowych, świętych, postaci historycznych, np.

(14) *Vogelhanses und der Förster* → **Vogelhannes i leśnik*

(15) *Der Grund zur Erbauung der Johanneskapelle* → *Przyczyny utworzenia kapliczki *Johanna* w Lewinie

Zachowanie w przekładzie wskazanych nazw własnych bardzo dziwi i wskazuje na duże braki w kompetencji tłumacza, zwłaszcza w zakresie wiedzy ogólnej, co ilustrują pozostawione niemieckie nazwy *Glatz* czy też *Maria Schnee*, których polskie odpowiedniki przyjęły się na stałe, a nazywane przez nie obiekty są stałymi punktami wycieczek krajoznawczych. Można je zatem traktować jako elementy wiedzy ogólnokulturowej.

W przypadku antroponimów (14), (15) sytuacja przedstawia się podobnie, albowiem w języku polskim istnieją ekwiwalenty wymienionych imion. Imię *Vogelhannes* pojawia się w tłumaczeniach podań dolnośląskich jako *Jasiek-Ptasiek*, legendarna postać – duch, który ma mieszkać pod Ptasią Górą i płać okolicznym mieszkańcom różne figle.

6. Zastosowanie nieodpowiedniego ekwiwalentu w zakresie terminologii zawodowej, np.

(16) *Der Heuscheuerwirt und der Handwerksbursche* → **Karczma z Gór Stołowych i młody rzemieślnik*

Błąd w tłumaczeniu w tym przykładzie polega na użyciu formy opisowej – raczej interpretacji tłumacza – zamiast zastosowania polskiego odpowiednika notowanego w dwujęzycznych opracowaniach leksykograficznych – *czeladnik*. Użycie niewłaściwego ekwiwalentu może tu wynikać przede wszystkim z braku należytej staranności, ale również z braku wiedzy ogólnej na temat cechów rzemieślniczych i ich struktury. Dostępne źródła, w tym internetowe, są w tym bardzo pomocne.

7. Wprowadzenie ekwiwalentu z płaszczyzny stylistycznej niewłaściwej dla podania; tego typu błędne odpowiedniki wpływają na zmianę stylu, który jest charakterystyczny dla podań związanych z opisywanymi obiektami, np.

(17) *Der heilkräftige Marienbrunnen am Götzhofe zu Glatz* → **Uzdrowiająca studnia maryjna na kłodzkim dworze Götza*

W tym przypadku tłumacz dobrał ekwiwalent, który jest niemalże dosłownym tłumaczeniem słowa z języku niemieckiego. Jednakże w kontekście opisywanego obiektu bardziej stosowne byłoby użycie przymiotnika *cudowny*.

8. Zastosowanie nieodpowiednich ekwiwalentów kulturowych, np.

(18) *Wie Wassermanns Tochter gefreit wird* → **Jak wyswatano córkę utopca*

(19) *Das ungetreue Weib des Wassermanns* → **Niewierna żona utopca*

Odpowiednikiem niemieckiego rzeczownika *Wassermann* jest *wodnik*. Ekwiwalent ten jest zdecydowanie częściej stosowany w podaniach i legendach niż *utopiec*. Kopaliński (1985: 1299) wymienia tu synonimy: *utopiec*, *topielec* i definiuje w następujący sposób:

wg ludowych wierzeń rozpowszechnionych w całej Europie stwory mieszkające w bagnach, jeziorach, stawach i rzekach, uważane niekiedy za pokutujące dusze samobójców albo topielców, na ogół złośliwe i niebezpieczne, przynajmniej przed 24 VI.

Znawcy przedmiotu wskazują na istotne różnice wyglądu obydwu demonów wodnych:

Wodnik najczęściej ukazywał się pod postacią starca wysokości nieco ponad pół metra z rybimi, zabarwionymi na zielono oczami, pomarszczoną twarzą i długimi, rozczochranymi włosami oraz błoną pławną między palcami. (OPENCACHING)

Odnaleźć można również wskazówki dotyczące ubioru wodnika:

Ubierał się zazwyczaj na czerwono i w taki sposób, że czasem trudno było go odróżnić od zwykłej, niskiej osoby ludzkiej. Gdziekolwiek stanął, zostawała po nim kałuża wody. Wodnik przybierał także postaci zwierząt wodnych, często pojawiał się na czele ławicy ryb jako największa z nich. (OPENVACHING)

Natomiast „utopce przybierały postać wysokich, bardzo chudych ludzi o oślizgłej, zielonej skórze, z dużą głową i ciemnymi włosami” (OPENCACHING). Różnice dotyczą również zakresu działalności:

Wodnik topił przepływające się przez rzekę zwierzęta, a także ludzi wykazujących szczególną niefrasobliwość (nieostrożnych amatorów kąpeli, zwłaszcza kąpiących się nocą) lub wykazujących brak poszanowania dla akwenu zamieszkiwanego przez wodnika. (OPENCACHING)

Utopce natomiast „topiły kąpiących się oraz przechodzące przez rzekę zwierzęta. Odpowiadały także za wylewy rzek oraz zatapianie pól i łąk”.

(OPENCACHING) Ponadto wskazuje się na to, że utopce są charakterystyczne dla Śląska Cieszyńskiego i niekoniecznie dla Kotliny Kłodzkiej. Z tego powodu lepszym ekwiwalentem byłby w wymienionych przypadkach *wodnik*.

9. Błędy wynikające z niezajomości realiów kulturowych; uchybienia tego typu dotyczą niezajomości pojęć kulturowych, np.

(20) *Der ewige Jude in Habelschwerdt* **Pewien Żyd jako stały bywalec w Bystrzycy Kłodzkiej*

Zaproponowany ekwiwalent wydaje się połączeniem tłumaczenia dosłownego z interpretacją tłumacza i świadczy o brakach w kompetencji kulturowej tłumacza, chociaż pojęcie *Żyd Wieczny Tułacz* jest przecież określeniem umotywowanym i mocno zakotwiczonym kulturowo⁵.

7. Wnioski

Przykładowa analiza tłumaczeń tytułów podań z języka niemieckiego na język polski, choć mogłoby się wydawać, że nie powinno ono sprawić tłumaczom żadnych trudności, pokazała, że przekład nawet tak krótkich form może stać się źródłem wielu błędów. Jako źródła trudności można wskazać przede wszystkim styl, język oraz strukturę tytułów podań w języku wyjściowym. Różnice systemowe między językiem niemieckim i językiem polskim, których tłumacz powinien być świadomy, wpływają również w znaczący sposób na jakość tłumaczenia.

Kolejną grupę trudności w przekładzie stanowią występujące w tytułach podań nazwy własne: antroponimy i toponimy, które mają swoje odpowiedniki w języku polskim, a których tłumacze nie potrafili zidentyfikować.

Jako przyczynę popełnionych błędów w przekładzie można wskazać przede wszystkim braki w kompetencji językowej tłumacza zarówno w języku polskim, jak i w niemieckim oraz luki w jego kompetencji kulturowej, co wynika z braków w wiedzy ogólnej i socjokulturowej. To również niedostatki w zakresie wiedzy filologicznej, które widoczne są w nieumiejętnym wykorzystaniu posiadanej wiedzy w praktyce, np. brak umiejętności **właściwego** posługiwania się słownikiem przy doborze ekwiwalentów, poszukiwania źródeł odpowiedników itp., mimo że tego typu umiejętności są kształcone w toku studiów filologicznych. Świadczy to o dużych brakach warsztatowych i skutkuje dużą niestarannością w doborze ekwiwalentów w języku docelo-

⁵ Por. wyjaśnienie u Kopalińskiego (1985: 1359).

wym. To wreszcie brak doświadczeń związanych z praktycznym wykonywaniem przekładu i dość nieprofesjonalne podejście.

Literatura

- Behar, H., 1981, „O tytułach surrealistycznych”, [w:] *Pamiętnik Literacki*, z. 2.
- Bouchehri, R., 2012, *Translation von Medien-Titeln Der interkulturelle Transfer von Titeln in Literatur, Theater, Film und Bildender Kunst*, Berlin.
- Głowiński, M. i in., 1988, *Słownik terminów literackich*, Wrocław i in.
- Hellwig, P., 1984, „Titulus oder über den Zusammenhang von Titeln und Texten. Titel sind ein Schlüssel zur Textkonstitution”, [w:] *Zeitschrift für Germanistische Linguistik*, nr 12, s. 1–20.
- Hendrykowski, M., 1979, „O tytule filmowym”, [w:] *Kino*, nr 12.
- Jarniewicz, J., 2000, „Przekład tytułu: między egzotyką a adaptacją”, [w:] *Przekładając nieprzekładalne*, W. Kubiński, O. Kubińska, T.Z. Wolański (red.), Gdańsk, s. 477–483.
- Jarosz, J., 2013, „Skandinavische Filmtitel in der polnischen Übersetzung”, [w:] *Kompetenzen des Translators. Theorie – Praxis – Didaktik. (= Studia Translatorica 4)*, A. Małgorzewicz, I. Bartoszewicz (red.), Wrocław–Dresden, s. 155–172.
- Kalisz, R., 2009, „Tłumaczenia tytułów – praktyka i nadużycia”, [w:] *50 lat polskiej translatoryki*, K. Hejwowski, A. Szczęsny, U. Topczewska, Warszawa, s. 531–537.
- Kopaliński, W., 1985, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Krzyżanowski, J., 1965, *Słownik folkloru polskiego*, Warszawa.
- Kuczyński, K., 2004, „Między komercją a estetyką. O tłumaczeniu tytułów beletrystycznych w kontekście języka niemieckiego i polskiego”, [w:] *Werte und Wertungen. Sprach-, literatur- und kulturwissenschaftliche Skizzen und Stellungnahmen*, I. Bartoszewicz, M. Hałub, A. Jurasz (red.), Wrocław.
- Kühnau, R., 1978, *Sagen der Grafschaft Glatz*, Leimen–Heidelberg.
- Kwaśniewski, K., 2006, *Legendy i podania śląskie i dolnośląskie*, Poznań.
- Lipiński, K., 2000, *Vademecum tłumacza*, Kraków.
- Markiewicz, H., 1992, „Tytuły dzieł literackich”, [w:] idem, *Zabawy literackie*, Kraków, s. 13–34.
- Nord, Ch., 1993, *Einführung in das funktionale Übersetzen. Am Beispiel von Titeln und Überschriften*, Tübingen–Basel.
- Nord, Ch., 2011a, *Funktionsgerechtigkeit und Loyalität. Theorie, Methode, und Didaktik des funktionalen Übersetzens*, Berlin.

- Nord, Ch., 2011b, „Textfunktion und Übersetzen am Beispiel von Titeln und Überschriften“, [w:] *Funktionsgerechtigkeit und Loyalität. Theorie, Methode und Didaktik des funktionalen Übersetzens*, Ch. Nord (red.), Berlin, s. 47–70.
- O'charoen T., 2013, „Die Übersetzung deutscher literarischer Titel ins Thailändische Aus der Perspektive der Skopostheorie und der Funktionalen Translationstheorie Nords“, [w:] *trans-kom*, s. 371–380.
- OPENCACHING.pl, <http://opencaching.pl/viewcache.php?cacheid=27252> (dostęp: 9 sierpnia 2015).
- Pieńkos, J., 2003, *Podstawy przekładoznawstwa*, Kraków.
- Pisarek, W., 2002, *Nowa retoryka dziennikarska*, Kraków.
- Polat, N.T., 2007, „Zwischen Original und Zielrezipientenangemessenheit bei der Titelübersetzung von Kinder- und Jugendliteratur“, [w:] *Forschungen zur deutschen Sprach- und Literaturwissenschaft*, nr 9, s. 15–34.
- Polat, N.T., 2013, „Zur Übersetzung literarischer Titel. Titelübersetzungen aus sprachwissenschaftlicher Perspektive“, [w:] *Von Generation zu Generation: Germanistik. Festschrift für Kasım Eğin zum 65. Geburtstag*, P.S.U. Ünalın, N.T. Polat, M.T. Öncü (red.), İzmir, s. 289–298.
- PWN 2010 = *Wielki słownik niemiecko-polski*, J. Wiktorowicz, A. Frączek (red.), Warszawa.
- Rudolf, K.F., 2000, „O przekładalności tytułów“, [w:] *Przekładając nieprzekładalne*, W. Kubiński, O. Kubińska, T.Z. Wolański (red.), Gdańsk, s. 485–489.
- Vermeer, H.J., 1986, „Übersetzen als kultureller Transfer“, [w:] *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*, V.M. Snell-Hornby (red.), Tübingen, s. 30–53.
- Wallis, M., 1983, *Sztuki i znaki. Pisma semiotyczne*, Warszawa.
- Wojtak, M., 2010, *Analiza gatunków prasowych*, Lublin.
- Wolny-Zmorzyński, K., Kaliszewski, A., Furman, W., 2006, *Gatunki dziennikarskie. Teoria, praktyka, język*, Warszawa.
- Zubchenko, O., 2013, „Besonderheiten der Wiedergabe von Titel amerikanischer Prosawerke“, [w:] *Kompetenzen des Translators. Theorie – Praxis – Didaktik.* (= *Studia Translatorica* 4), A. Małgorzewicz, I. Bartoszewicz, Wrocław–Dresden, s. 303–314.

The title crowns the work – on the fidelity and correctness in the translation of literary titles (on the example of translations of titles of legends „Sagen der Grafschaft Glatz” by Richard Kühnau from German into Polish)

Summary

A legend as a literary genre might be extremely challenging for a translator because it is strongly embedded in a cultural context. For this reason it is imperative that the translator retains in the translation not only the specific style characteristic of that text genre, but also that they place the legend in a cultural context. An element that heralds the legend and introduces the reader into the legend's atmosphere is the title, whose translation might be difficult. The subject of the analysis conducted herein are German-Polish translations of titles of legends „Sagen der Grafschaft Glatz” by R. Kühnau. The translations were performed by students of the Department of German Studies of the University of Wrocław between 2010 and 2011. The objective hereof is an analysis of translations, assessment of mistakes and translation difficulties, as well as an attempt to make a typology of their causes.

Keywords: legends, literary titles, translation

